Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

UDK 392.6

ÖZBEK MILLIY MADANIYATIDA MEHMONDÖSTLIK VA OILAVIY QADRIYATLAR

Qodirjonova Ruxsora Abdullo qizi
O'zDSMI "Xalq ijodiyoti"
Madaniyatşunoslik yönalişi
E-mail: uzdsmimadaniyati@gmail.com

Urazbayev Islom Maxsetoviş
Ilmiy rahbar:
Madaniyat faoliyati kafedrasi katta öqituvçisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24110843

Annotatsiya. Maqolada özbek milliy madaniyatida mehmondöstlik va oilaviy qadriyatlarning özaro munosabati tahlil qilinadi. Mavzuning dolzarbligi mehmon kutiş amaliyoti orqali hurmat, mas'uliyat va özaro kömak kabi qadriyatlarning kundalik oilaviy hayotda namoyon bölişi hamda avlodlarga uzatilişi bilan belgilanadi. Tadqiqotning maqsadi uşbu qadriyatlar uyğunligini yoritiş va uni ta'minlaşga doir amaliy tavsiyalarni asoslaşdir. Buning uçun mavzuga oid ilmiy qaraşlar va me'yoriy hujjatlar tahlil qilinib, qiyosiy yondaşuv, tuşunçalarni taqqoslaş va umumlaştiriş usullaridan foydalanildi. Natijalar mehmondöstlikning asosiy mazmuni samimiylik, e'tibor va ğamxörlikdan iboratligini, uning oilaviy munosabatlarga ta'siri esa xonadon şaroiti va kutilmalariga boğliqligini körsatdi. Qadriyatlarni anglaş, uy yumuşlarini kelişiş, tajribani avlodlarga örgatiş va natijalarni qayta körib çiqişni birlaştiruvçi model taklif etildi. Vazifalarni adolatli taqsimlaş, ixtiyoriy iştirok va özaro hurmatni ta'minlaş tavsiya qilinadi.

Kalit sözlar: özbek milliy madaniyati, mehmondöstlik, oilaviy qadriyatlar, avlodlararo tajriba, uy yumuşlarini taqsimlaş, ijtimoiy birdamlik, oilaviy munosabatlar.

HOSPITALITY AND FAMILY VALUES IN UZBEK NATIONAL CULTURE

Abstract. The article analyzes the relationship between hospitality and family values in Uzbek national culture. The topic is relevant because the practice of welcoming guests expresses values such as respect, responsibility, and mutual support in everyday family life and transmits them across generations. The study aims to explain how these values can be harmonized and to substantiate practical recommendations for doing so. To this end, relevant scholarly perspectives and normative documents were analyzed using comparative analysis, comparison of concepts, and synthesis. The findings show that hospitality is grounded primarily in sincerity, attentiveness, and care, while its effects on family relationships depend on household circumstances and expectations. The article proposes a model linking awareness of values, agreement on household tasks, the intergenerational teaching of hosting practices, and review of outcomes. It recommends fair allocation of responsibilities, voluntary participation, and mutual respect.

Keywords: Uzbek national culture, hospitality, family values, intergenerational experience, household task allocation, social solidarity, family relationships.

KIRIŞ

Özbek milliy madaniyatida mehmondöstlik qadimdan insonlar örtasidagi hurmat, samimiyat va özaro kömakni ifodalovçi muhim ijtimoiy qadriyat sifatida namoyon bölib keladi. U, ayniqsa, oilaviy hayotda mehmonni kutib oliş, unga e'tibor körsatiş va dasturxon atrofida muloqot qiliş kabi kundalik amaliyotlar orqali avloddan avlodga ötadi. Mehmondöstlikning mazmuni faqat marosim yoki taşqi rasm-rusumlar bilan çeklanmay, oila a'zolarining mas'uliyati, hamjihatligi va bir-biriga ğamxörligini ham aks ettiradi. Şu bois uni oilaviy qadriyatlarning şakllanişi va namoyon bölişi bilan uzviy boğliq holda örganiş dolzarbdir.

Mehmon kutiş jarayonida bolalar kattalarning muomala uslubi, mehmon bilan munosabat va özaro yordamga doir me'yorlarini kuzatib, ularni kundalik hayotda özlaştiradi. Şu tariqa mehmondöstlik oilada hurmat, saxovat va mas'uliyat kabi fazilatlarning amaliy ifodasiga aylanadi. Ayni paytda turmuş tarzi va oilaviy şaroitlarning turliça bölişi bu odatlarning körinişiga ta'sir etadi, biroq ularning asosiy mazmuni saqlanişi mumkin.

Özbekistonda oila va uning ijtimoiy ahamiyatini belgilovçi huquqiy asoslar Konstitutsiya hamda Oila kodeksida mustahkamlangan. Uşbu hujjatlarda oilaning jamiyat hayotidagi örni va oilaviy munosabatlarning huquqiy asoslari belgilanişi mehmondöstlikni oilaviy qadriyatlar bilan boğliq holda tahlil qiliş uçun muhim me'yoriy zamin yaratadi [1; 2].

Şunga qaramay, mehmondöstlikning oiladagi kundalik vazifalar taqsimoti, avlodlararo tajriba uzatiş va özaro munosabatlarga ta'siri masalalari yaxlit yondaşuv asosida yetarliça örganilmagan. Xususan, mehmon kutiş an'analarining oila a'zolari uçun qanday ma'no kasb etişi, ularning şaroiti va kutilmalariga qarab qanday özgarişi hamda qadriyatlarni saqlaş bilan zamonaviy ehtiyojlarni uyğunlaştiriş yöllarini aniqlaştiriş talab etiladi.

Maqolaning maqsadi özbek milliy madaniyatida mehmondöstlik va oilaviy qadriyatlarning özaro munosabatini tahlil qiliş, ularning uyğunligini ta'minlaşga doir yondaşuv hamda amaliy tavsiyalarni asoslaşdan iborat. Tadqiqotda mavzuga oid ilmiy qaraşlar va me'yoriy hujjatlar tahlili, qiyosiy yondaşuv, tuşunçalarni özaro taqqoslaş hamda olingan xulosalarni umumlaştiriş usullaridan foydalanildi.

ASOSIY QISM

1. Özbek milliy madaniyatida mehmondöstlik va oilaviy qadriyatlarning mazmun-mohiyati

Mehmondöstlik — mehmonni izzat-ikrom bilan kutib oliş va unga ğamxörlik körsatişni ifodalovçi axloqiy hamda marosimiy me'yorlar majmui. Oilaviy qadriyatlar — oila a'zolarining özaro munosabatlari, mas'uliyati va kundalik xulqini tartibga soluvçi e'tiqodlar hamda me'yorlardir. Abdulla Avloniy «Turkiy guliston yoxud axloq» asarida tarbiya va odobni inson kamolotining muhim şartlari sifatida yoritadi; bu qaraşlarni mehmonni e'zozlaş va oila oldidagi mas'uliyat bilan boğlaş mumkin. U. Qoraboyevning özbek urf-odatlari hamda marosimlariga oid tadqiqotlari esa mehmon kutişning kundalik şakllarini milliy turmuş tarzi doirasida talqin etişga asos böladi. Fikrimizça, bu ilmiy-ma'rifiy yondaşuvlar odatlarni şunçaki marosim emas, balki axloqiy me'yorlarni kundalik hayotda örgatadigan vosita sifatida köriş imkonini beradi; ma'naviy qadriyatlarning jamiyat hayotidagi ahamiyati ham şu nuqtayi nazarni qöllab-quvvatlaydi [3].

Urf-odatlar, avvalo, xonadonga kelgan kişini oçiq çehra bilan qarşi oliş, salomlaşiş va hol-ahvol söraşda körinadi. Mezbon mehmonni uyga taklif etib, ötiriş uçun joy körsatadi, dasturxonga çorlaydi va mavjud imkoniyat doirasida taom tortadi. Dasturxon atrofida kattalarga avval xizmat körsatiş yoki ular uçun qulay joy ajratiş izzat ifodasi hisoblanadi; palov bilan boğliq marosimiy amaliyotlar ham taom tayyorlaş va ulaşiş orqali mehmondöstlikni namoyon etadi [4]. Bunday vaziyatda mezbonlik faqat uy egasining vazifasi emas: oila a'zolari joy tayyorlaş, taom keltiriş va mehmon bilan suhbatlaşişda hamkorlik qiladi. Şu tariqa hurmat va mas'uliyat alohida nasihat bilan emas, birgalikdagi amaliy harakatlar orqali körinadi.

Oiladagi kundalik me'yorlar mehmon bilan munosabatdan kengroq mazmunga ega. Keksalarning holidan xabar oliş, ularning fikrini e'tiborga oliş, bolalarga mehr va ğamxörlik körsatiş oilaviy munosabatlarning muhim jihatlaridir. Qarindoşlar bilan bordi-keldi qiliş aloqalarni mustahkamlaydi, zarurat tuğilganda uy yumuşlari yoki boşqa işlarda kömaklaşiş esa özaro mas'uliyatni amalda ifodalaydi. Mehmon kutilganda ayrim a'zolar dasturxon tayyorlaşi, boşqalari mehmonlarni kutib olişi yoki suhbatga qöşilişi mumkin; vazifalar xonadon a'zolarining özaro kelişuviga köra taqsimlanadi. Demak, mehmondöstlik köpinça oilaning jamoaviy harakati bölib, unda kattalar va yoşlar öz imkoniyatiga yaraşa qatnaşadi.

Şu bilan birga, mehmon kutiş odatlari barça joy va xonadonlarda bir xil şaklda bajarilmaydi. Şahar yoki qişloq muhiti, avlodlarning odatlari, oilaning tarkibi hamda moddiy va vaqt imkoniyatlari mehmondorçilik körinişiga ta'sir qilişi mumkin. Ayrim oilalarda mehmonni keng davrada kutib oliş odat tusiga kirgan bölsa, boşqalarida ixçam dasturxon va samimiy suhbat ustuvor böladi. Bu farqlarni qadriyatlarning yöqolişi yoki buzilişi sifatida emas, urf-odatlarning turmuş şaroitiga moslaşuvi sifatida baholaş maqsadga muvofiq.

Bizning nazarimizda, qadriyatning mazmuni taşqi marosimning özidangina anglaşilmaydi: mehmon va oila a'zolariga samimiy munosabatda böliş, e'tibor va ğamxörlik körsatiş ham uning muhim mezonidir. Dasturxonning kölami emas, uni ulaşişdagi hurmat va mezbonlikdagi mas'uliyat odatning axloqiy mohiyatini oçadi. Binobarin, urf-odatlar oilada ehtirom, ğamxörlik va özaro kömak kabi me'yorlarni körinadigan qiladi. Biroq ularni özgarmas yoki barça xonadonlar uçun bir xil talab sifatida talqin etiş töğri emas: urf-odatlarning şakli özgarişi mumkin, asosiy mazmuni esa samimiy munosabatda namoyon böladi. Şu jihatlar mehmondöstlik va oilaviy qadriyatlar munosabatini turli ilmiy yondaşuvlar asosida tahlil qiliş uçun zamin yaratadi.

2. Mehmondöstlik va oilaviy qadriyatlar munosabatiga doir ilmiy qaraşlar

Özaro hadya almaşinuvi — beriş, qabul qiliş va javob qaytariş orqali ijtimoiy aloqalarni mustahkamlovçi munosabat şaklidir. Marcel Mauss hadya munosabatlarini tahlil qilar ekan, ularni şunçaki buyum yoki xizmat almaşinuvi emas, balki tomonlar zimmasiga muayyan majburiyat yuklaydigan ijtimoiy jarayon sifatida talqin qiladi. Uning yondaşuvida beriş, qabul qiliş va javob qaytariş aloqalarni davom ettiradi hamda özaro işonçni şakllantiradi [5]. Émile Durkheimning marosimlar va umumiy me'yorlarga doir qaraşlari esa takrorlanadigan jamoaviy amallar guruh a'zolarida umumiy mansublik hissini kuçaytirişi mumkinligini anglaşga yordam beradi.

Ijtimoiy birdamlik — umumiy me'yorlar va özaro majburiyatlar asosida guruh a'zolarini birlaştiruvçi aloqalar majmuidir. Bu tuşunçalar özbek mehmondöstligini bevosita örgangan nazariyalar sifatida emas, balki uning oilaviy munosabatlar bilan aloqasini qiyosiy tahlil qiliş vositalari sifatida qöllanişi lozim. Murdockning qarindoşlik va ijtimoiy tuzilma masalalariga bağişlangan tadqiqoti oilaviy

aloqalarni kengroq ijtimoiy taşkil topiş doirasida körib çiqiş imkonini beradi [6]. Lévi-Strauss esa qarindoşlik tizimlarini özaro munosabatlar, jumladan, almaşinuv me'yorlari orqali tahlil qilişga asos yaratadi [7].

Yuqoridagi nazariy işlanmalardan kelib çiqib, oilani mehmon kutiş odatlari kundalik hayotda muayyan qadriyatlar namoyon böladigan amaliy muhit sifatida talqin qiliş mumkin. Mehmonni qabul qiliş jarayonida oila a'zolarining vazifalarni bölişişi, bir-biriga yordam berişi va umumiy qarorlarga amal qilişi hamkorlik me'yorlarini mustahkamlaydi. Mehmon bilan boğliq sovğa, taom yoki xizmat körsatiş amaliyoti esa beruvçi va qabul qiluvçi örtasidagi aloqani oila doirasidan taşqariga kengaytirişi mumkin. Şu ma'noda, mehmondöstlik oilaviy qadriyatlarni amalda namoyon etiş va ularni ijtimoiy munosabatlar bilan boğlaşga xizmat qiladi.

Biroq bu ta'sirni faqat urf-odatni takrorlaş bilan izohlab bölmaydi, çunki mehmon kutişning mazmuni oila a'zolarining unga beradigan talqiniga ham boğliq. Ayrim şaroitlarda bunday amallar özaro kömak va hurmatni kuçaytirsa, boşqa vaziyatlarda ular vaqt, mablağ yoki mehnat taqsimotiga doir talablarni yuzaga keltirişi mumkin. Şuning uçun oiladagi hamkorlik mehmondöstlikni davom ettirişga zamin yaratişi bilan birga, mehmon kutiş amaliyoti ham oila a'zolari örtasidagi özaro mas'uliyatni namoyon qilişi ehtimol. Bu munosabatlar bir tomonlama emas, balki şaroit va iştirokçilarning kutilmalariga qarab özgaruvçi jarayon sifatida baholanişi maqsadga muvofiq.

Mazkur nazariy tuşunçalarni mahalliy odatlarga tatbiq etişda ularning turli oilalarda har xil ma'no kasb etişini e'tiborda tutiş zarur. Şuningdek, oilalarning tarkibi, imkoniyatlari va kundalik amaliy şaroitlari mehmon kutişga doir qarorlarga ta'sir körsatadi; bir xil xulqni barça oilalar uçun umumiy me'yor deb qabul qiliş asosli emas. Demak, tahlilda umumiy nazariy tuşunçalar mahalliy talqin va amaliy tajribani inkor etmasligi kerak. Oraliq xulosa sifatida, mehmondöstlik va oilaviy qadriyatlar bir-birini mustahkamlaşi mumkin, ammo bu ta'sir har bir muhitda bir xil yoki öz-özidan yuzaga kelmaydi.

3. Mehmondöstlik va oilaviy qadriyatlar uyğunligining mualliflik modeli va amaliy tavsiyalari

Urie Bronfenbrennerning ekologik tizimlar yondaşuvi şaxs rivojiga oila va kengroq ijtimoiy muhitning birgalikdagi ta'sirini izohlaydi. Bizning nazarimizda, bu yondaşuv özbek oilalariga tayyor qolip sifatida emas, oila, qarindoşlar va mahalla örtasidagi aloqalarni tahlil qiliş uçun tayanç böla oladi. Qadriyatlar uyğunligi — mehmonni e'zozlaş va oila a'zolariga ğamxörlik qiliş me'yorlarining bir-birini qöllabquvvatlab namoyon bölişidir. An'ana kundalik iştirok, özaro kelişuv va zamonaviy şaroitga moslaşiş bilan boğlangandagina barqaror rivojlanadi.

Taklif etilayotgan model qadriyatlarni birgalikda anglaşdan boşlanib, uy yumuşlarini kelişiş, mehmon kutiş tajribasini yoş avlodga örgatiş va natijalarni qayta körib çiqiş bosqiçlarini qamrab oladi. Xonadonda mehmon kutiş vazifalarini oila a'zolari örtasida kelişib taqsimlaş, ularni faqat bir jins yoki avlod zimmasiga yuklamaslik maqsadga muvofiq. Avlodlararo uzatiş — bilim, tajriba va qadriyatlarning katta avloddan kiçik avlodga örganiş hamda amaliy iştirok orqali ötiş jarayonidir. Uni kattalarning oğzaki xotiralari, oilaviy suhbatlar va birgalikdagi mehmon kutiş tajribasi qöllab-quvvatlaydi. Oila institutini mustahkamlaşga doir davlat konsepsiyasi hamda Taraqqiyot strategiyasidagi ustuvor yönalişlar uşbu amaliyotlarni ijtimoiy qöllabquvvatlaş uçun muhim me'yoriy asos yaratadi [8; 9]. Mahalla yoki ta'lim muassasalarida oilalar tajriba almaşadigan ixtiyoriy uçraşuvlar taşkil etiş, takliflarni turli oila şakllari va imkoniyatlariga moslaştiriş lozim. Model bosqiçlarining özaro boğliqligi quyidagi diagrammada ifodalangan.

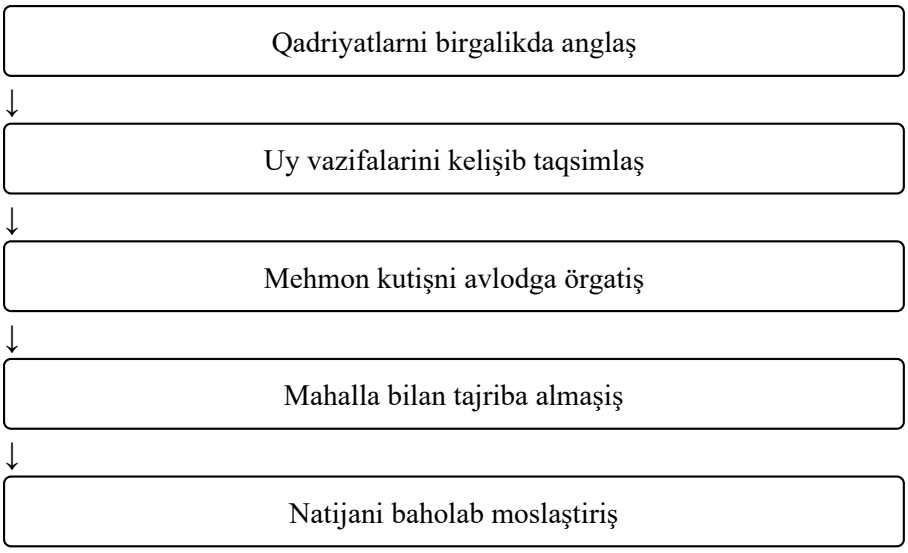

1-rasm. Qadriyatlar uyğunligini rivojlantiriş modeli

Diagramma qadriyatlarni anglaşdan amaliy iştirok va natijalarni qayta körib çiqişgaça bölgan izçil jarayonni körsatadi. Fikrimizça, natijani urf-odatni aynan takrorlaş bilan emas, oila a'zolarining iştiroki, özaro hurmati va tajribani davom ettiriş imkoniyati bilan baholaş lozim. Şu bois qadriyatlar uyğunligi merosni saqlaşni uni adolatli, ixtiyoriy va zamonga mos amaliyot sifatida rivojlantiriş bilan birlaştiradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari mehmondöstlik özbek oilalarida alohida marosim yoki mehmon kutiş amaliyotigina emas, balki hurmat, mas'uliyat va özaro kömakni kundalik munosabatlarda ifodalovçi oilaviy qadriyat ekanini körsatadi. Uning körinişlari xonadonlarning şaroiti va odatlariga qarab özgaradi, ammo mazmunida samimiylik, e'tibor va ğamxörlik ustuvor bölib qoladi. Fikrimizça, mehmondöstlikning oilaviy va ijtimoiy ahamiyatini baholaşda an'anaga rioya etişning özi emas, balki bu jarayon iştirokçilar örtasida qanday munosabatlarni yuzaga keltirişi ham hisobga olinişi zarur. Mehmon kutiş oilaviy qadriyatlarni namoyon etib, qarindoşlik va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlaşi mumkin, biroq bu ta'sir oilaning imkoniyatlari, qadriyatlarni talqin qilişi va kutilmalariga boğliq. Şu bois uni barça oilalarda bir xil natija beradigan hodisa sifatida talqin etiş töğri emas.

Maqolaning ilmiy yangiligi mehmondöstlik va oilaviy qadriyatlar uyğunligini qadriyatlarni anglaş, uy yumuşlarini özaro kelişiş, mehmon kutiş tajribasini avlodlarga örgatiş hamda erişilgan natijalarni qayta körib çiqişni boğlovçi model orqali izohlaşdan iborat. Uşbu modelda uyğunlikning asosiy mezonlari oila a'zolarining adolatli va ixtiyoriy iştiroki, özaro hurmati hamda an'analarni zamonaviy şaroitga mos davom ettiriş imkoniyatidir. Amaliy jihatdan oilalarda mehmon kutişga oid vazifalarni imkoniyat va xohişlarni inobatga olgan holda kelişiş, tajriba va könikmalarni avlodlar örtasida özaro hurmat asosida örgatiş hamda amaliyotning oila a'zolariga ta'sirini muntazam muhokama qilib boriş tavsiya etiladi. Keyingi tadqiqotlarda turli oilaviy şaroitlarda mehmondöstlik tajribalarining qanday farqlanişi, avlodlar qaraşlari va vazifalarni taqsimlaşning oila birdamligiga ta'siri qiyosiy örganilişi maqsadga muvofiq. Bunday izlanişlar an'analarni asraş bilan birga ularni ixtiyoriylik va özaro mas'uliyat tamoyillariga muvofiq davom ettiriş yöllarini aniqlaşga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Özbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. Özbekiston Respublikasining Oila kodeksi.
3. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuç. – Toşkent: Ma'naviyat, 2008.
4. Palov culture and tradition / UNESCO. – 2016. – URL: https://ich.unesco.org/en/RL/palovculture-and-tradition-01166
5. Mauss The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies. – Routledge, 1990.
6. Murdock P. Social Structure. – New York: Macmillan, 1949.
7. Lévi-Strauss The Elementary Structures of Kinship. – Beacon Press, 1969.
8. Özbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlaş konsepsiyasini tasdiqlaş töğrisida / Özbekiston Respublikasi Prezidenti. – 2018.
9. 2022 — 2026-yillarga möljallangan Yangi Özbekistonning Taraqqiyot strategiyasi töğrisida / Özbekiston Respublikasi Prezidenti. – 2022.